

Galba Zsolt

Előszó helyett: *Elpis*

Kedves Olvasóink! Nem csak öröm, de ünnep is nekünk, az *Elpis* folyóirat szerkesztőinek, hogy folyóiratunk tizedik számához érkezett. Emiatt kérjük nézzék el nekünk, hogy kissé személyesebb hangvétellel, és rendhagyó módon egy szerkesztőink tanulmányából összeállított válogatással kezdjük a kötetet.

2007-ben azért indítottuk útjára az *Elpist*, hogy nyilvánosságot biztosítsunk szakunk még kiforratlan tehetségei számára, abban reménykedve, hogy munkánk közelebb hozza egymáshoz a filozófia felé elkötelezett diákságot. Kezdeményezésünkben megkerülhetetlenül fontos szerepet játszott az a pedagógiai szándék, hogy a hallgatók egymás műveit olvasva, egymás erőfeszítéseiből tanulva fejlődhessenek hivatásunk egyik legfontosabb készségében, a filozófiai művek alkotásában. Talán küldetésünk sikereként könyvelhetjük el, hogy ma már az ország minden egyeteméről érkeznek hozzánk publikálásra érett dolgozatok. Az elmúlt évek alatt mi legalább annyit tanultunk szerzőinktől, mint ők tőlünk, és ez folyamatosan arra ösztönzött minket, hogy korábbi hibáinkat javítva fejlesszük tovább a lapot. Felbecsülhetetlen segítségért köszönettel tartozunk Orthmayr Imre tanár úrnak, aki hasznos szakmai tanácsaival a kezdetektől támogatja lapunkat, s áldozatos és alapos munkájával valamennyi számunk elkészültét segítette.

Fennállásunk óta leggyakrabban az újság címadásával kapcsolatban intéznek hozzánk kérdést. Az *Elpis* nevet és lapunk mottóját Ephesosi Hérakleitos VII. töredékéből¹ kölcsönöztem. Ezért egyszerű szómagyarázat helyett inkább a töredék egzegézisén keresztül szeretném bemutatni az *elpis* szó jelentését, remélve hogy ez megvilágítja ars-poeticánkkal való összefüggését is. Néma visszatekintés után a töredék fordításának nehézségeit kívánom felvázolni, majd kitérek az egyes szövegkiadások sorrendjében betöltött helyére, a konkordanciára, végül pedig megkísérlem értelmezni azáltal, hogy elhelyezem a hagyományozó és a hérakleitoszi filozófia kontextusában.

A szóban forgó töredék így hangzik:

VII. (D. 18, M. 11) Clemens, Stromateis II 17

ἐὰν μὴ ἔλπηται, ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερεύνητον ἐὼν καὶ ἄπορον.

Aki nem számít az előre nem láthatóra, az megtalálni sem fogja, mert nehezen megtalálható és nehezen hozzáférhető.²

1 Charles Kahn számozása szerint.

2 A tanulmányban szereplő töredékek fordítása azon a munkán alapul, melyet évekkel ezelőtt Seiger Kornél vezetésével, Baksa István, Erős Máté, Rosta Kosztasz és Siklósi István részvételével végeztünk.

A fragmentum nagyon nehezen érthető, nem hiába hívták Hérakleitoszt „rejtvényben szólónak” (*ainiktés*) és „homályosnak” (*skoteinos*). A töredékben előforduló fogalmak – a görög fogalmak jelentős hányadához hasonlóan – több jelentésárnyalattal bírnak. Ez erősen megnehezíti az értelmezést és a fordítást.

Az *elpó* ige alapjelentése: remél valamit, illetve fél valamitől. A gazdag jelentéstartalommal bíró névadó fogalom sok más görög szóhoz hasonlóan több, egymással ellentétes jelentést foglal magában: kifejezhet várákozást, reményt, ugyanakkor félelmet is. Az igehez nem társul pozitív jelentés, inkább egyfajta várákozást jelöl egy eljövendő eseménnyel kapcsolatban, amelynek a kimenetele azonban még bizonytalan. Kahn ezért helyesen fordítja az igét *expect*-nek és nem *hope*-nak, Hermann Dielshez hasonlóan, aki szintúgy az *erwarten* igével adja vissza a szó jelentését az *erhoffen* helyett. Az ige a XXVII. Fragmentumban ugyancsak megtalálható, amelyben Hérakleitos kijelenti: „Az emberekre, amikor meghalnak, az vár, amire nem számítanak és amit nem is vélnek.”

Az *anelpistos* melléknév az *elpó*ból képzett *alpha*-fosztóképzős alak. Jelentései: váratlan, nem remélt, reménytelen, kétségbeejtő; valami meglepetést fedezhetünk fel benne, egyfajta hirtelenséget, valaminek a nem várt felbukkanását, olyan valaminek, amit nem láttunk előre.

Az *exeuriskó* ige több helyen is előfordul töredékeinkben (fr. XXXV, XLIV). Két főbb jelentésárnyalattal bír, jelenthet megismerést, kitalálást (Kerényi ezt a jelentést alkalmazza), de akár megtalálást is. Jómagam ez utóbbi jelentést választottam, hiszen, amint azt látni fogjuk, Hérakleitos a tudomány és bölcsesség elérését gyakran ábrázolja az út metaforájával. Lássuk, mely fogalmak jelölik a megismerés gátjait.

Az első, az *anexeurétos*, amely az imént vizsgált *exeuriskó*ból képzett fosztóképzős melléknév, ennek megfelelően jelentése: rejtett, kifürkészhetetlen. Az *aporos* fosztóképzős szóban a *poros*, út szó bújik meg, a Platónnál központi szerepet betöltő *aporia* kifejezéshez hasonlóan. Jelentései: áthághatatlan, átkelhetetlen, járhatatlan, lehetetlen, megokolhatatlan. Mindkét kifejezés valami lehetetlenséget magába foglaló, kizáró árnyalattal bír. Miroslav Marcovich korrekciójának megfelelően a fordításban tompítani kellett ezt a lehetetlenséget. Hérodotosnál (VIII. 53. 1) is a nehezen megközelíthető, nehezen járható értelemben szerepel, mikor a *histór* a perzsák Akropolisra való meredek felkapaszkodásáról beszél. Mindemellett azonban más érv is szólt a mérsékelt fordítás mellett, ugyanis mi sem állna távolabb Hérakleitosztól, mint minden ember kizáró kirekesztése a bölcsesség útjáról. Filozófiatörténeti toposznak számít Hérakleitos, a síró és mizantróp filozófus pesszimizmusa, amelyet a későbbiekben cáfolni fogok.

Töredékünk a harmadik századi keresztény-gnóstikus szerző, Alexandriai Kelemen *Strómateis*ében maradt fenn (*Strom.* II. 17. 4). A mű második könyve a tudás mibenlétéről szól, melynek kezdete a remény, miként azt már a zsidó próféták is megjövendölték. Kelemen kontinuitást feltételez a bibliai próféták és a görög bölcsek között, s nem fárad e

tézisét újabb és újabb textuális párhuzammal alátámasztani. Meggyőződése, hogy a görög bölcsek, a barbár bölcsesség tanait parafrázálják és torzítják el, hiszen egyértelműen a héber hagyomány a korábbi. Hérakleitos például számos tekintetben „mestere”, Salamon próféta adója. Kelemen gondolkodásában isten ismeretéhez (*gnósis*) a hit (*pistis*) vezet el, és ezt hozza összefüggésbe a reménnyel. E vezérgondolat kapcsolatba kerül Szt. Pál „Hit, Remény, Szeretet” hármasságával is, bár a megfelelés nem közvetlen. A hit alapozza meg a reményt, amely pedig szeretethez vezet azok számára, akik ismerik istent, vagyis akik a tudás birtokosai.

A legtöbb szövegkiadás a töredékek elejére sorolja fragmentumunkat (Schleiermacher, Bywater, Kahn). Kahn sorrendje a leginkább figyelemreméltó, ugyanis nála ez a töredék a legelső azok között, melyek a bölcsességről és tudományról szólnak: ez az első lépcsőfok azok számára, akik a bölcsesség kedvelői. Hérakleitos legelőbb az objektív tudásról és megismerésről tudósít, majd a filozófus útja következik. Kitarónak (fr. VIII) és sok mindenben jártasnak (*hístór*) kell lenniük. Mivel a természet rejtőzködni szokott (fr. X), a dolgok felől nem szabad találmorra döntenit (fr. XI). Ezt követően kritikai hozzáállásáról olvashatunk, ahogyan személyét pozícionálja a tradicionális görög bölcsek sorában. Miután az episztemológiának kiemelt jelentőséget tulajdonít, elhatárolja magát a legtöbb elődjétől. Tudatlansága miatt ostromozza Homérost és Hésiodost, az epikus költészet és a líra képviselőit, valamint élesen bírálja filozófus elődeit, többek között a kontár Pythagorást, mivel úgy véli, annak bölcsessége nem más, mint sokat tudás (*polymathíe*, fr. XVIII), amely nem tanít meg arra, hogy esze is legyen az embernek.

Ahogyan korábban már említettem, Hérakleitos szerint a bölcsesség mindenki számára elérhető, mégpedig kitaró és nehéz munka árán, amelyhez ugyan sok mindenben jártassá kell válni, de nem a sokat tudás, a sok tanulás és a tekintélyek tantételei vezetnek hozzá. Amint láttuk, a töredék teleologikus, akárcsak maga az út, amit be kell járni. A filozófus egy célt tűz maga elé, ez pedig a bölcsesség, mely nem más, mint „Helyesen gondolkodni [sôphronein, thinking well, gesund denken] [...] igazat beszélni és cselekedni a természetre hallgatva.” (Fr. XXXII.) Az Ephesosi elhatárolja magát a *poiésistől*, a mythográfusoktól, a *polymathíétől* egyaránt, mondván: „Azok közül, kiknek tanítását hallottam, senki sem ér el odáig, hogy tudja azt, hogy mi a bölcs dolog, mindentől elkülönítve.” (Fr. XXVII.) De mitől elkülönítve? Vajon a többi gondolkodótól, annak érdekében, hogy saját tanra tegyünk szert, vagy a fragmentumot kozmikus szintre emelve minden dologtól külön? E töredékben is az út metaforáját láthatjuk. Sokan nem érnek el odáig... Ahhoz, hogy az útra lépjünk, kell valami. Kell, hogy feltételezzünk valami végcélt, hogy számítsunk a megérkezésre. Ez a kezdőpont, a bölcsesség útjának kezdete, nyitottság a befogadásra. Episztemológiai nyitottság – a sokaság (*hoi polloi*) episztemikus izolációjával szemben – arra, hogy a dolgokat úgy is fel lehet fogni, ahogyan azok az utunkba kerülnek, ahogyan azokba belébotlunk (fr. IV, *enkyreusoin*).

Bölcs dolog a *logosra* hallgatván egyetérteni abban, hogy minden egy (fr. XXXIV), felismerni a mindent mindenén áthatva kormányzó szándékot (fr. LIV). De a sokaság erre mindaddig nem képes, amíg elfogadja tanítóinak a dalnokokat és a közvéleményt, míg nem értik sem mielőtt, sem miután hallották a helyes tanítást, és képesek minden tanra fellelkesülni, vagy megbotránkozni.

Az *epistémé*, azaz a tudomány a *histémi*, állni, odaállni ígét rejt magában, tehát ereendő alapja valamiféle diszpozíció, helyes odafordulás, mondhatni hozzáállás. Ez az *elpis*, amelynek tárgya hihetelensége folytán elkerüli az embereket, nehogy megismerjék (fr. LXXXIV). Jellegzetes tudomány-metodológiával állunk itt szemben.

Emlékezni rá és nem elfelejteni, hogy hová vezet az út, amivel leginkább folyamatosan érintkeznek. A logossal, amely mindeneket kormányoz, meghasonlásban vannak, ugyanazok a dolgok, amik naponta útjukba kerülnek, számukra idegennek tűnnek. Nem szabad úgy cselekedni és szólni, ahogyan az alvók. (Fr. V.)

A sokaság számára csakugyan járhatatlan (*aporon*) ez az út, végcélja pedig megközelíthetetlen, megtalálhatatlan, kifürkészhetetlen és rejtett. Miként a természet. Ám ennek ellenére ott van, de nem érhető el helytelen hozzáállással. A filozófus azonban megtalálhatja, a lehetőség adott. Ugyanis „Minden embernek osztályrésze az, hogy megismerje magát és helyesen gondolkodjon.” (Fr. XXIX.) Minden ember számára, sőt kozmikus kontextusban ugyanúgy, mindenek számára közös a gondolkodás (*phroneein*, fr. XXXI).

Mindehhez azonban elsősorban keresni kell. Ahogy Hérakleitos mondja: *edizésamén emeóuton*, elkezdtem önmagamot keresni. Itt egy paradoxonnal van dolgunk, az ember általában másvalamit szokott keresni, furcsa is hallani: elmentem, hogy megkeressem magamat. A töredék összecseng a delphoi felirattal: *gnóthi seauton*, ismerd meg tenmagad. Ami azért különösen fontos, mert nehéz megérteni a többértelmű jóslatokat anélkül, hogy ismernénk azt, akinek az szól, bár a delphoi felszólítás nélkülözi a térbeliség dimenzióját. A megértés aktusa e töredékben is a térbéli megérkezés formájában szerepel. A *dizó*, *dizémi* ige elérést, keresést, a felfogásra való törekvést, tanulást hivatott jelezni, de gyakran szerepel a jóslatkérés szavaként is. E két variáns szerint lehetséges a következő fordítás: önmagamot tanítottam. Ez plauzibilis lehet az imént említett elhatárolódások miatt. Szintén elképzelhető, hogy a kereső itt önmagához, mint orákulumhoz fordul, az apollóni aspektust interiorizálja.

Ez az út egy internális utazás, a legbelsőbbe vezet: „A lélek határait akkor sem találnád meg, ha elindulva minden utat bejárnál, mert olyan mély logosa van.” (Fr. XXXV.) Ez a *logos* pedig önmagát folyton gyarapítja (fr. CI). Itt az önismeret további nehézségeivel van dolgunk, az aranyásók példájához hasonlóan, és szintén csaknem lehetetlen akadályokkal eltorlaszolva. Habár az emberi karakter (*éthos*) alapvetően

nem bír értelemmel, csak az isteni, az emberi számára a rejtett tartalom mégis felszínre hozható: az emberi jellem egy lehetséges állapota, amelyhez csak a *dios anér*, az isteni férfiú érkezhetsen el, útja végén.

Az isteni számára nem létezik jó és rossz megkülönböztetése, az csupán az emberi látásmód eredménye (fr. LXVIII), ezt pedig a bölcsnek be kell látni. Az úton pedig leginkább a közöset (*koinos*) kell követni, amely pedig nem más, mint az egyetemes (*xiinos*, fr. III), a *logos*. Ez az, ami nap mint nap az utunkba akad, és amivel parallel valamiféle pszichikus tartalom, tehát internális és ugyanakkor externális entitás. A sokaság mégis úgy viselkedik ezzel az egyetemességgel szemben, mintha magángondolkodása volna.

Szót ejtettem arról, hogy miként lehet ösztönző kezdet az *elpis*, ahogyan azt is, hogy milyen messzire vezet az út. Láthattuk, miként lehet ez az ambivalens várakozás remény vagy félelem. A héraikleitosi tudomány-metodológiában, amint arra felhívtam a figyelmet, fontos szerepet tölt be a filozófus diszpozíciója. Bemutattam, mennyire bizakodó Héraikleitos, mikor a megismerés útját olyan szélesnek tekinti, amelyen minden ember megfér: senkit sem rekeszt ki, a lehetőség mindenki számára adott.

Mindazonáltal mindebben az a drámai, hogy az ember akár süket, akár halló és egyetértő módon viszonyul a természethez, a változás világában ez semmit sem változtat. Hiszen az alvók is együtt munkálkodnak, mégpedig öntudatlanul, a kozmosz változásaiban, azaz tevékeny a részük a természet kérlelhetetlen végzetszerű sodrában. Ám ez a passzív aktivitás nem más, mint áradat. A *theios anér* ehelyett azonban a természet szavára figyel, a kozmoszban magára ismer, hiszen – Steiger Kornél szavaival élve – „világvevő rádiója van, a *logos*ra hangolva.”

Meggyőződésünk, hogy az Ephesosi Héraikleitosz ezredéves tanaiból máig van mit tanulnunk. A fentiekből bizonyosan nyilvánvaló, hogy az általam vizsgált töredék tartalma kiállta az idő próbáját, ahogyan az is látható, hogy esetünkben miként vált egzisztenciális aktualitássá. E fragmentum mindannyiunkhoz szól, hiszen fiatal tudósok vagyunk, és bár eddig is hosszú utat tettünk meg, az út nagyobb része még előttünk áll vagy lehet, hogy csak most kezdődik.